CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोद-प्रश्नावली र त्यसको उत्तर

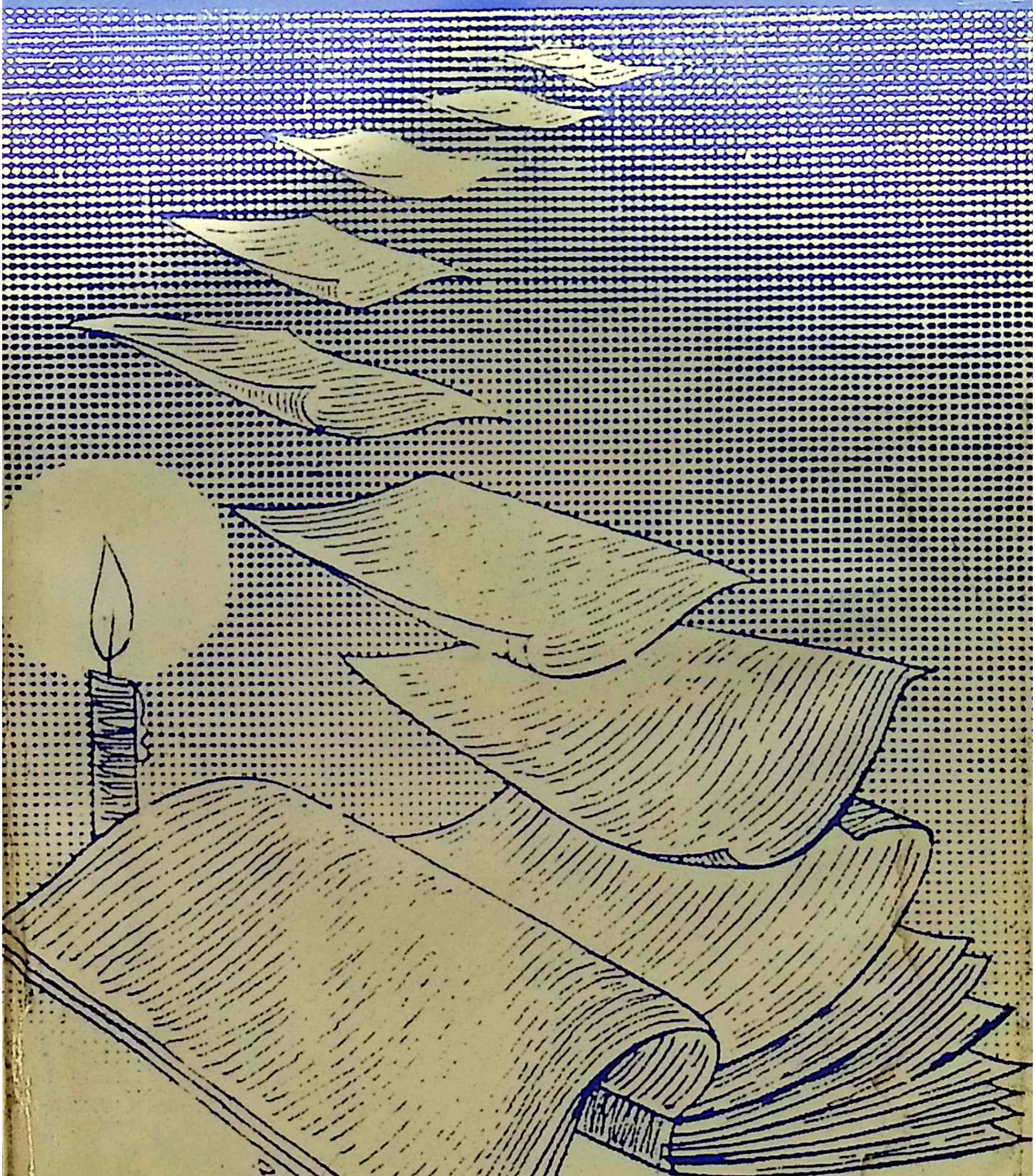

प्रश्नकर्ता - कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल
उत्तरदाता - प्रा. नयराज पन्त
संस्कृतमा अनुवादक - प्रा. डा. हरिप्रसादशर्मा आचार्य

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोद-प्रश्नावली
र
त्यसको उत्तर

प्रश्नकर्ता- कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल
उत्तरदाता- प्रा. नयराज पन्त
संस्कृतमा अनुवादक- प्रा. डा. हरिप्रसादशर्मा आचार्य

खिलशर्म-राजीवलोचनजोशीस्मारकप्रतिष्ठान

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रकाशक–

खिलशर्म–राजीवलोचनजोशीस्मारकप्रतिष्ठान

रक्तकाली, काठमाडौं ।

फोनः ४२६३४९४, ४४१७८५७

प्रकाशनमिति–

वि.सं. २०६० मार्ग १२ गते शुक्रवार मार्गशुक्ल पञ्चमी

(कविशिरोमणि राजीवलोचन जोशीको ७५ औं स्मृतिदिवस)

तेस्रो संस्करण– १००० प्रति

(खिलशर्म–राजीवलोचनजोशीस्मारकप्रतिष्ठानबाट पहिलो पटक)

मूल्य– रु. ५०/–.

कम्प्युटर सेटिङ्ग–

चिनिकाजी महर्जन

मुद्रक–

अर्किड क्वालिटी प्रिन्टर्स

काठमाडौं, नेपाल ।

फोनः ४२५३२०८, ४२२७४५१

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोद-प्रश्नावली
र
त्यसको उत्तर

प्रश्नकर्ता- पं. लेखनाथ पौड्याल
उत्तरदाता- नयराज पन्त

मूल्य रु. २।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रकाशक–
संशोधन– मण्डल
१०/३७४ वटु सवलबहाल
काठमाडौँ, नेपाल

दोस्रो संस्करण (संशोधन–मण्डलबाट पहिलो पटक) १०००

मुद्रक-
हिमालय प्रेस, झोँछे फलेचासाल,
काठमाडौँ, नेपाल

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोद–प्रश्नावली
र
त्यसको उत्तर

प्रश्नकर्ता– पं. लेखनाथ पौड्याल्य,
उत्तरदाता– नयराज पन्त

प्रकाशक-

अध्यक्ष श्रीपुष्कर शम्शेर ज. ब. रा. का
अध्यक्षतामा

नेपाली भाषाप्रकाशिनी समिति
नेपाल ।

प्रथमवार १०००]   २०१५ साल   [मूल्य ।७५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

हाकिम सुब्बा,
श्रीविश्वराज मिश्रको
प्रबन्धबाट

मुद्रक –
सु. ऋद्धिबहादुर मल्ल,
जोरगणेश प्रेस, नेपाल ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रकाशकको वक्तव्य

कविशिरोमणि लेखनाथ पौडयालको बुद्धिविनोदको उत्तर धेरै कालअघिदेखि निकै विद्वान्हरूले दिँदै आउनुभएकोमा त्यो काम अहिले पनि जारी छ । यसै प्रसङ्गमा प्रा. नयराज पन्तले पनि बुद्धिविनोदको उत्तर दिनुभएको थियो । सो उत्तर सर्वप्रथम वि.सं. २०१५ मा नेपाली भाषाप्रकाशिनी समितिबाट बुद्धिविनोद-प्रश्नावली र त्यसको उत्तर नामले प्रकाशित भएको थियो । त्यसैको दोस्रो संस्करण वि.सं. २०३२ मा संशोधन-मण्डलबाट प्रकाशित भयो । वि.सं. २०४१ मा दाङबाट प्रा. डा. भागवतप्रसाद शर्माद्वारा प्रकाशित हिमज्योति पत्रिकाको १ वर्ष ६/७ अङ्कका ३–२५ पृष्ठमा प्रा. डा. हरिप्रसादशर्मा आचार्यले प्रश्न तथा उत्तर दुवैको संस्कृत अनुवाद प्रकाश गराउनुभयो । त्यही अङ्कको २६ पृष्ठमा प्रा. नयराज पन्तको २ श्लोकको मन्तव्य पनि छापिएको छ । नेपाली तथा संस्कृत दुवैलाई मिलाई अहिले यस प्रतिष्ठानले यो पुस्तक प्रकाश गरेको छ । नीरक्षीरविवेकी विद्वान्हरूबाट प्रतिष्ठानको यस कामको यथोचित मूल्याङ्कन हुनेछ भन्ने आशा यस प्रतिष्ठानले लिएको छ ।

खिलशर्म–राजीवलोचनजोशीस्मारकप्रतिष्ठान

वि.सं. २०६० मार्ग १२ गते
शुक्रवार मार्गशुक्ल पञ्चमी
(कविशिरोमणि राजीवलोचन जोशीको
७५ औँ स्मृतिदिवस)

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

गुरुज्यू श्रीनयराज पन्तसँग मेरो सम्पर्क

गुरुज्यू श्रीनयराज पन्त विद्याभ्यासी हुनुहुन्छ भन्ने त मैले पहिलेदेखि नै सुनेको थिएँ, तर साक्षात्कार भने भएको थिएन । वि.सं. २०१७ मा सर्वप्रथम म काठमाडौँ आएको हुँ र तीन महिना काठमाडौँमा बिताउँदा तात्कालिक संस्कृतमहाविद्यालय पुतलीसडकमा जाने गर्दा गुरुज्यूको विषयमा केही ज्ञान गर्ने अवसर प्राप्त भयो । शास्त्रीय मुख्य विषय ज्यौतिषमा त गुरुज्यूको अध्ययन गहन थियो नै, त्यसअतिरिक्त व्याकरणमा पनि परिमार्जित बोध थियो । व्याकरणको पठन-पाठन सूत्रक्रमानुसार हुनुपर्ने उहाँको धारणा थियो । जीवनको अन्तिम समयसम्म पनि अष्टाध्यायीको अभ्यास गरिरहेको पाइन्थ्यो । साथै इतिहासमा निकै अभिरुचि राख्नुहुन्थ्यो र इतिहास यथार्थ हुनुपर्दछ भन्ने प्रसङ्गमा हाम्रो देशको यथार्थ इतिहास लेख्नलाई प्राचीन शिलालेख, कनकपत्र, ताम्रपत्र, भुर्जपत्र आदिको अध्ययन अनिवार्यरूपले आवश्यक हुन्छ मात्र होइन; त्यस प्रकारको अध्ययन नभएकालाई हाम्रो देशको इतिहास लेख्ने अधिकार नै छैन भन्ने कटुसत्यवादी गुरु हुनुहुन्थ्यो । विद्यालयमा छात्र कक्षामा नभएका समयमा उच्चस्वरले ग्रन्थको अभ्यास गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । अरू कुरामा समय खेर फाल्ने बानी थिएन ।

कसैले केही प्रश्न गरे त्यस विषयमा आफूलाई यथार्थबोध भए मात्र सोहीअनुसार उत्तर दिने अन्यथा यस विषयमा चिन्तनमनन गर्नुपर्दछ भन्ने उत्तर दिनुहुन्थ्यो । अर्थात् उहाँले 'यो यस्तो हो' भनी ठोकुवा गरेको विषय 'आप्तवाक्य' नै हुन्थ्यो । वि.सं. २०२१ मा म फेरि काठमाडौँ आएपछि पनि गुरुज्यूको वैदुष्यप्रति मेरो निकै श्रद्धा हुनाले प्रायः दर्शनार्थ जान्थेँ र केहीनकेही उपदेश पाइन्थ्यो । केही कारणवश गुरुज्यू केही समय मप्रति असन्तुष्ट हुनुभयो । तर वास्तवमा म गुरुज्यूको प्रतिकूल थिइनँ; त्यसैले मेरो व्यवहार गुरुज्यूका प्रति पूर्ववत् नै रह्‍यो । फलतः गुरुज्यूको पनि मप्रति हृदय फेरि सफा हुँदै

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

आयो । बुद्धिविनोद-प्रश्नोत्तरीको मैले तत्सम छन्दमा संस्कृतमा अनुवाद गरेँ । मैले अनुवाद गर्दा त्यसभित्रको कुनै एक प्रश्न र त्यसको उत्तरलाई समेत लक्ष्य गरेर मेरी धर्मपत्नी शारदादेवीले 'लोग्नेमानिसले लेखेको हुनाले त्यस्तो लेखियो, वास्तवमा यो प्रश्न पनि मिलेको छैन, उत्तर पनि मिलेको छैन' यस्तो भनेकी थिइन् र त्यसमा उपपत्ति पनि दिएकी थिइन् । उनको भनाइमा मेरो पनि चित्त बुझेको थियो र मैले उनको नाम नलिई आफैँले विचार गरे जस्तो गरी गुरुज्यूसमक्ष प्रस्तुत गर्दा गुरुज्यूले 'वास्तवमा प्रश्नको आशय यस प्रकारको हो र उत्तर पनि, तर प्रश्नमा शब्दबाट उक्त आशय नखुलाइएकोले उत्तर पनि त्यही खालको गरिएको हो' भन्नुभएकोले अनुवाद पनि मूलअनुसार नै गरिएको छ ।

अन्त्यमा विद्यामूर्ति गुरुज्यूका विषयमा दुइ चार शब्द व्यक्त गर्दै जिह्वा पवित्र पार्ने अवसर दिनुभएकोमा गुरुपुत्र विद्वद्वर श्रीदिनेशराज पन्तप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दै विश्रान्ति लिन्छु ।

– हरिप्रसादशर्मा आचार्य

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोदसँग मेरो सम्बन्ध

वि.सं. १९९२ को हिउँदमा काशीमा आउँ-रगतको व्यथाले म बिरामी भएँ । काशीबाट काठमाडौँ आएपछि म केही महीना थला परेँ, पढ्न सकिनँ । मन त खाली रहँदैनथ्यो । त्यही रोगशय्यामा बुद्धिविनोदका प्रश्नका उत्तर बनाउन म लागेँ । तीन चार महीना जति बिरामी भएको थिएँ । त्यस अवधिमा केही श्लोक बनिहाले । पछि वि.सं. १९९६ मा जम्मै उत्तर लेखी कवि लेखनाथ पौड्यालजीको घर म गएँ । उनताका कविजी वेदान्ती हुनुभएको थियो । उहाँका वेदान्तविषयका कविता तिनताका शारदामा प्रकाशित हुन्थे । उहाँका पदबन्ध अत्यन्त आकर्षक थिए । पहिले कविजीले तिनै कविताको चर्चा गर्नुभयो । पछिबाट मेरो लेख हेरी यसमा राम्रो विचार गर्नुपर्छ, अहिले यहीँ छोडेर जानुहोस्, म हेरुँला भनी उहाँले भन्नुभयो । मैले त्यसै गरेँ । केही दिनपछि जाँदा मैले हेरेँ, यो मिलेन, यो मिलेन भनी उहाँले धेरै ठाउँमा चिनो लाइदिनुभयो । मैले बनाएर फेरि लगेँ । यही क्रम धेरैपल्ट भयो । यस अवधिमा मैले निकै पुस्तक पनि हेरेँ । गङ्गाधर शास्त्रीको अलिविलासिसंलाप यसै अवधिमा मैले पढेँ । रामदास गौडको विज्ञानहस्तामलक पनि यसै अवधिमा मैले धेरै मनन गरी हेरेँ । यस कामबाट मलाई निकै लाभ भयो । कविजीकहाँ सच्च्याएर लाँदाखेरि यो भएन भनी उहाँ भन्नुहुन्थ्यो । त्यस वेला त्यस कविताको संस्कार गर्दा कतै कतै उहाँले केही पद आफैँले हालिदिनुभएको छ । उहाँको हस्ताक्षर परेका कापी मसँग छँदैछन् । उहाँ कविता गर्दा कलम हातमा लिएर धेरै बेरसम्म टोलाउनुहुँदो रहेछ र पछिबाट मात्रै उपयुक्त पद हाल्नुहुँदो रहेछ भन्ने कुरा मैले प्रत्यक्ष देखेँ । मेरो मधेश जाने वेला भयो, अहिले यहीँ छोडेर जानुहोस्, दुइ तीन महीनापछि आउनुहोला भन्ने जवाफ पनि कहिले कहिले म पाउँथेँ । कविजी मसँग कुरा गर्दा प्रायः एक्लै हुनुहुन्थ्यो । कहिलेकहीँ कोठाबाटै ए बाबु, दरबार जाने वेला भएको छैन भन्ने वाक्य पनि उहाँको मुखबाट निस्कन्थ्यो । जोगीहरूसँग पनि उहाँको संपर्क रहेछ । जोगीहरूलाई पनि मैले उहाँको घरमा देखेँ । तर जोगीहरूसँग भएको संवादचाहिँ मैले सुनिनँ । एक दिन मात्र मैले उहाँको कोठामा अर्को मान्छेलाई देखेको थिएँ । ती मानिस थिए – साहिँला ज्योतिषी (पण्डितवर पद्मप्रसाद भट्टराईकी कान्छी गृहिणीका पिता) । ज्योतिषी तथा कवि दुवैलाई पासामा खूप रस रहेछ । त्यस दिन पासाका खेल,

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ज्योतिषीका भविष्यवाणीमै समय बित्यो, कविताविषयको चर्चा भएन । यस किसिमबाट धेरै कालको संस्कारपछि वि.सं. २००४ मा श्री ३ पद्मको शासनकालमा कविजीले मेरो लेख पास गरिदिनुभयो र आफ्नो भूमिका पनि लेखिदिनुभयो । यस कामबाट मलाई पनि लाभ भयो । किनभने जथाभावी पद हाली वृत्तपूर्ति गर्ने कामबाट म पर हट्दै गएँ ।

श्रीगुरु पण्डितवर सोमनाथ सिग्द्यालले यी उत्तर राम्रोसँग हेरी उचित परामर्श दिनुभयो र अलिविलासिसंलाप पनि मलाई पढाइदिनुभयो । प्रश्न पनि आफैँ बनाऊ भन्ने उपदेश पनि उहाँले मलाई दिनुभएको थियो । तर लेखनाथजीसँग अघिबाटै मेरो संपर्क भइसकेकोले त्यसो गर्न मैले सकिनँ । मेरा मित्र साहित्याचार्य बुद्धिप्रकाश पाँडे (वि.सं. २००६ मा दिवङ्गत) ले धेरै किसिमबाट यस पुस्तकको कटु आलोचना गरी मलाई सल्लाह दिनुभयो । मैले अरू इष्टमित्रहरूबाट पनि यस विषयमा उचित परामर्श पाएको छु । नानी देवराज पौडेल (अहिले साहित्याचार्य तथा विद्यावारिधि) ले यो पुस्तक सारी छापाखानामा पुर्‍याउन हुने पारिदिए । सबैप्रति म कृतज्ञ छु ।

कविजीले पास गरिदिएपछि नेपालीभाषाप्रकाशिनी समितिबाट पास तथा प्रकाश गराउन सो पुस्तक समितिमा लगी बुझाएँ । समितिको विशेष समितिले सो पुस्तक पास पनि गरिदियो । परन्तु किन हो, सो पुस्तक त्यस वेला छापिएन । पछि वि.सं. २०१५ मा मात्र समितिबाट सो पुस्तक छापियो । जे भए पनि लेखनाथजीको जीवनकालमै सो पुस्तक निस्क्यो । मेरो लेखा यो हर्षको विषय भयो । छापिएको सो पुस्तक लिई कविजीकहाँ म पुगेँ । लेखनाथजी प्रसन्न हुनुभयो । तरुणतपसीको विषयमा पनि लेख्ने सङ्केत उहाँबाट मैले पाएँ । तर तरुणतपसीको विचारसँग मेरो हृदय सहमत नहुनाले कविजीलाई कृतार्थ पार्न मैले सकिनँ । नेपालका ठूला कवि लेखनाथसँग सहमत भई प्रकाशित भएको यो पुस्तकले मेरो मनलाई केहीनकेही आनन्द अवश्य दिएको छ । यो बुद्धिविनोद प्रश्न र उत्तर पहिलो पटक छापिएको १७ वर्षपछि अहिले वि.सं. २०३२ मा जस्ताको तस्तै दोस्रो. पटक छापिएको छ ।

वि.सं. २०३२ आषाढ १६ गते सोमवार

– नयराज पन्त

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

थाहा छ की यो तिमिलाइ हे मन

वि.सं. १९८९ तिर काशीमा दूधविनायकमा डाक्टर मणिराम वर्माको पसलमा गफको रूपमा साहित्यचर्चा चलिरहेको थियो । म पनि त्यहाँ थिएँ । श्रीशिखरनाथ सुवेदीको भाषण चलिरहेको थियो । त्यस वेला उहाँको "प्रसिद्ध वृद्ध महाकवि अहिंसाधर्मप्रतिपालक पण्डित शिखरनाथ सुवेदी" भन्ने स्वयंघोषित प्रशस्ति थियो । त्यहाँ शिखरनाथजीको मुखबाट लेखनाथले लेख्न जानेनन्, तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन यहाँ ३ दोष छन्, मालुम् शब्द हिन्दी हो, हलन्त पनि भयो, तँ भने जो पनि रिसाउँछ, यस कारण थाहा छ की यो तिमिलाइ हे मन भनेको भए राम्रो हुन्थ्यो भन्ने भावका वाक्य दोहऱ्याई तेहऱ्याई निस्किरहेका थिए । सबै अवाक् भई सुनिरहेका थिए । श्रीप्रेमराज पौडेल (पछि गोरखापत्रका सम्पादक) ले तपाईँले यस विषयमा किताप लेख्नुपऱ्यो भनी भन्नुभयो । तर शिखरनाथको भाषण रोकिएन । बिस्तारै सबै उठ्दै गए । साहित्यचर्चा सिद्धियो ।

- नयराज पन्त

वि.सं. २०३२ फाल्गुन

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

वक्तव्य

लाखौँ वर्षअघि जब मानवजातिको कुनै निश्चित भाषा थिएन त्यस वेला पनि माथि, तल, आफ्ना चारैतिरका वातावरणलाई हेरेर वा देखेर मनुष्यको मनमा नाना प्रश्नहरू उब्जिन्थे—यो के हो ? किन भयो ? कसरी आयो ? कसले बनायो ? इत्यादि । विनाउत्तर ती प्रश्नहरू नदीमा पानीको फोका झैँ त्यहीँ निस्कन्थे, त्यहीँ अल्पन्थे, जान्थे ।

कविशिरोमणि श्रीलेखनाथज्यूले त्यस्तै प्रश्नहरूलाई साहित्यिक रंग चढाएर श्लोकको रूपमा जनताको संमुख राख्नुभएको थियो जो तत्कालै निकै लोकप्रिय पनि भयो । परन्तु, यो सर्वमान्य कुरा हो– प्रश्न सोध्नुभन्दा उत्तर दिनु गाह्रो छ । ज्यौतिषाचार्य नयराज पन्तज्यूले एक एक श्लोकको उपयुक्त उत्तर दिनुभएको छ । अत: यो प्रश्नोत्तर सुनमा सुगन्ध मिलेको जस्तो भएकोले श्री ५ को सरकार, शिक्षा विभागअन्तर्गत नेपाली-भाषा-प्रकाशिनी-समितिले प्रकाशन गरेको छ । आशा छ, जनताले यो मिश्री मिलाएको दूध बारबार पिएर आत्मालाई तृप्त औ परिपुष्ट पार्नेछन् ।

– भीमनिधि तिवारी

नेपाली-भाषा-प्रकाशिनी-समिति
२०१५, चैत्र ६

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मन्तव्य

धेरै काल अघी मङ्गलमूर्ति भगवान्को इच्छाले विकासोन्मुख नेपाल राष्ट्र सङ्गठित हुन थाल्यो; त्यस वेलाका सुयोग्य राजनैतिक विद्वान्हरूले उस्लाई हरतरहले सङ्गठित पनि गराये तर स्वतन्त्र नेपाल राष्ट्रको अस्तित्वका निमित्त सम्पूर्ण प्रान्तीय भाषाहरूको एकीकरण र उच्च साहित्यको पनि अत्यावश्यकता थियो, त्यसमा रघुनाथ, भानुभक्त, मोतीराम र होमनाथहरूले सरल र सरस शैलीमा रामायणादि ग्रन्थ लेखेर राष्ट्रभाषाको एकीकरण बडो योग्यतासाथ गराये ।

समाज समतलबाट उठेर क्रमशः उन्नतिको शिखरमा चढन लागेको हुनाले उस्लाई उच्च साहित्यको प्यास बढदै गयो । उस्ले चौतर्फी विद्वान्हरूको मुटु छाम्न थाल्यो, यो कुरा सारा ऐतिहासिक विद्वान्हरूले जानेकै छन् ।

४० वर्ष अघी मेरो बाल्य चञ्चल मनमा पनि यो कुराको केही झल्का पर्‍यो, तर मेरो कलममा उच्च साहित्यको आविष्कार गर्ने शक्ति नहुनाले म लाचार थियेँ तापनि त्यो वेला मैले योग्य विद्वान्हरूको हृदयमा साहित्य विषयक कुतकुती पैदा गर्नाका निमित्त बुद्धिविनोद नामक सानू प्रश्नावली लेख्ने साहस गरेँ । त्यो साहित्यिक दृष्टिले हेर्दा विशेष आदरणीय थियेन तापनि त्यस्ले त्यस वेलाको जनसमाजमा यहाँसम्मको आदर पायो कि जसले गर्दा मैले त्यसलाई ७३ सालमा छपाउने प्रेरणा समेत पायें । मलाई त्यो छपाउँदा पनि शिक्षित समाजले यस्लाई स्वीकार गर्ला वा गरोयिन भन्ने द्विविधा नै थियो तर छापिएपछि नेपाली समाजका आबाल वृद्ध धेरैजसो व्यक्तिका मुखबाट बडो श्रद्धा साथ त्यस्को उच्चारण भएको सुन्दा मलाई अत्यन्त खुशी लाग्यो ।

केही कालपछि एक दुई जनाले प्रत्येक श्लोकको उत्तर लेखेर शारदा नामक पत्रिकामा छपाये । त्यो उत्तर कस्तो थियो सो कुरा विज्ञ वाचकवर्गले जानेकै छ । अहिले नेपाल रानीपोखरी संस्कृत पाठशालाका अध्यापक ज्यौतिषाचार्य पण्डित नयराज पन्तले पनि बडो परिश्रम साथ सोही मेरो प्राचीन बुद्धिविनोदको योग्य उत्तर लेखि ने.भा.प्र. समितिद्वारा मूल श्लोककासाथै छपाउने अनुमति माग्नु भएकोमा वहाँलाई म हार्दिक धन्यवादका साथै सो छपाउने अनुमति दिन्छु । प्रश्न र उत्तर साथै छापियेको हेर्न पाउँदा दर्शकवर्गलाई मिश्री मिश्रित दुग्धपानको अनुभव होला भन्ने आशा गर्छु ।

विनीत–

लेखनाथ

२००४ साल मार्ग १८ गते

ठमेल ८० नं. नेपाल

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

सुख वा दुःखको वास्ता छोडी कर्तव्यमा रत ।
रामका पाउको भित्र रहोस् स्मरण सन्तत ॥

निवेदन

हे मेरा भाइ, म केही बिन्ति गर्दछु सुनन
यसमा केही सार छ भने मनमा गुनन ॥ (१)
अध्यात्मविद्या भौतिकविद्या वा धर्मशास्त्रको
म कुनै विद्वान् होइनँ भाइ ! यो कुरा साफै हो ॥ (२)
शब्दकै ठीक तात्पर्य बुझ्ने न कुनै कवि हुँ
म खोजी ल्याई यो भुँडी भर्ने सामान्य जीव हुँ ॥ (३)
यसैले भाइ ! नेपालीमाका प्रसिद्ध कविको
भावुक राम्रा शब्दका शय्याबिचमा बसेको ॥ (४)
अत्यन्त गूढ प्रश्नले गर्दा मधुर कठोर
देखिने सानो यो काव्यभित्र रहेको विचार ॥ (५)
यथार्थसँग नखोलीकन आसन्न उत्तर
लेखेर हिँड्ने ममाथि पर्नन् दोषका प्रहार ॥ (६)
परन्तु साक्षात् ईश्वर हाम्रा दृष्टिले भेटिन्नन्
कल्पितमूर्ति ईश्वर भने हामीले पुजिन्छन् ॥ (७)
आसन्नमान कल्पना गरी असकृद्‌विधान
गरेर गर्छन् गणकहरू खेचरसाधन ॥ (८)
यसैले भाइ ! यसको पनि परीक्षा हुनेछ
भनेर मेरो कलम केही आशाले चल्दछ ॥ (९)
परीक्षाद्वारा देखिए जति अशुद्धिहरूको
संशुद्धि गर्न सङ्कोच छैन मलाई भित्रको ॥ (१०)
गुण वा दोष यसमा कुनै नबुझी नलाए
अवश्य हुनन् पारखी कतै भनेर नबिर्से ॥ (११)
पढी वा सुनी जसका लेख विचार व्याख्यान
यी पङ्क्ति लेखेँ ती सबैलाई मेरो छ प्रणाम ॥ (१२)

वि.सं. १९९६ वैशाख ११ गते
महाबौद्ध, काठमाडौँ, नेपाल

नयराज पन्त

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोद प्रश्न र उत्तर

प्रश्न- कहाँ थियो वास अघी म को थियेँ
कसो हुँदा यो पिँजडा लिंदो भयेँ ।
कहाँ छ जानू कुन साथ लीकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१

उत्तर- अव्यक्तमा वास थियो, तिमी पनि
थियौ उहीँ लीन, अदृष्टले जुनि ।
लियौ, उहीँ पर्दछ जानु आखिर
बोकेर आफ्नै उ अदृष्ट साँवल ॥

१

प्रश्न- म वाच्य को हो कसरी कहाँ बसी
रहेछ त्यो इन्द्रिय–राजमा पसी ।
चिन्हिन्न आफुकन आफुले किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२

उत्तर- म–वाच्य त्यो व्यापक तत्त्व चिन्मय
संस्कारले लिन्छ शरीर इन्द्रिय ।
प्रशान्त अन्तर्मुखता लिईकन
हेरे त फुर्ला कि त्यहाँ स्वयंपन ॥

२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- स्वयं निराधारविषे टनाटन
असंख्य ब्रह्माण्ड खडा गरीकन ।
जगत् जमायो कुन कर्मिले किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२

उत्तर- असंख्य यी लोक खडा गरीकन
अनन्त लीला रटना चलाउन ।
कर्मी भएथे भवचक्रको गति
चलाउँदा चिन्मय देवतापति ॥

३

प्रश्न- कदापि कत्ती नलगाइ ठक्कर
ग्रहाऽऽदिलाई दिनहूँ निरन्तर ।
घुमाउने को छ खडा भईकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४

उत्तर- परस्पराकर्षण जाल नै बुनी
ग्रहाऽऽदि घुम्छन् उनिएर फन्फनि ।
जगन्नियन्ता अनिरुद्धको गुण
छ विश्वमा व्यापक शक्ति कर्षण ॥

४

प्रश्न- निशाविषे माथि सधैं वरीपरी
अनन्त जोती गजमोतिले सरी ।
झुलीरहेका किन हो ति को हुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- विशाल छायापथ हुन् कुनै, कुनै
हुन् तारका-गुच्छ, विकारि हुन् कुनै ।
कुनै त हुन् नव्य, कुनै भ-युग्म हुन्,
प्रकाशक ज्योति सबै यिनी हुनन् ॥

५

प्रश्न- समस्त आकाशविषे टनाटन
धरी धरी सुन्दर सृष्टि-साधन ।
भयेछ उत्पन्न कसो गरीकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६

उत्तर- लिएर नारायण-शक्ति चित्कण
'नारा' हिरण्याण्ड बन्यो जमीकन ।
भएर टुक्रा त्यसकै अनेकन
खडा भयो सुन्दर सृष्टि-साधन ॥

६

प्रश्न- स्वभाव धर्माऽऽदि जुदा जुदा धरी
विशाल यो विश्वविषे थरी थरी ।
कसो हुँदा जीव जमे कडोरन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

७

उत्तर- अदृष्टको बन्धनमा परीकन
वैराजदेखिन् सब जीव-सिर्जन ।
अध्यात्मवादीहरुले बताउँछन्,
प्रत्यक्षवादी अझ्र लर्बराउँछन् ॥

७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- अशेष आब्रह्म पिपीलिकातक
शरीर एकै उहि पाञ्चभौतिक ।
परन्तु भोग्याऽऽदि घटी बढी किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

८

उत्तर- अशेष आब्रह्म पिपीलिकातक
शरीर होलान् सब पाञ्चभौतिक ।
विभिन्न भै कर्म र वासनागति
विभिन्न नै छन् सब भोग्य पद्धति ॥

८

प्रश्न- झिलिक्क झिल्के बिजुलीसरी सब
तुरुन्त छोडीकन जीवनोत्सव ।
अहो ! कती जीव गए कहाँ किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

९

उत्तर- पदार्थ सारा भवमा विलक्षण
विकारमा प्राप्त हुँदै प्रतिक्षण ।
अटूट उत्पन्न विनष्ट बन्दछन्,
महर्षि सृष्टिक्रम यै छ भन्दछन् ॥

९

प्रश्न- बुढो पुरानू बदली प्रतिक्षण
नयाँ नयाँ सृष्टिविषे टनाटन ।
सजाउने को छ मजा लिईकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- बूढो पुरानो बदली प्रतिक्षण
नयाँ नयाँ सृष्टिविषे टनाटन ।
सजाउने त्यै छ मजा लिईकन
जल्ले गरेथ्यो अघि लोक सिर्जन ॥

१०

प्रश्न- कती म जस्ता उहिल्यै बितीसके
कती सुतेका छन बाँचुला म के ।
भनी कुनै कत्ति नआत्तिने किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

११

उत्तर- अरूहरूको नतिजा लिईकन
चेती स्ववैगुण्य बुझी हटाउन ।
विवेक आए त हटी रजस्तम
हुने थिए मानिस देवतासम ॥

११

प्रश्न- समस्त सृष्टि स्थितिका नियामक
विरिञ्चि, नारायण, शङ्करादिक ।
कहाँ बसेका छन गुप्त भैकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१२

उत्तर- बाँधेर फुक्का मनलाइ जुक्तिले
खोज्यो भने भित्र समाधि-योगले ।
हुनन् सबै झल्झल विश्वरूपले,
ती देखिँदैनन् तर चर्म-चक्षुले ॥

१२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- अहो ! उनै जीव कुनै ति देवता
कुनै घुमेका गुहुमा यता उता ।
कहाँ गयो ईश दया-निकेतन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१३

उत्तर- भोग्छन् सबै जीवहरू निजार्जन,
सक्तैन कोही यसदेखि पन्छिन ।
निसर्गसिद्धान्त छ यै जगद्भर,
छँदैछ निष्पक्ष दयालु ईश्वर ॥

१३

प्रश्न- सबै सुखाऽऽस्वाद लिऊँ भनीकन
प्रवृत्त लाखौँतिर भैरहेछन ।
तथापि देखिन्न सुखी कुनै किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१४

उत्तर- नितान्त तृष्णा–क्षय मात्र सौख्य हो,
अनन्त तृष्णा सब दुःख–मूल हो ।
लिएर तृष्णा सुख मिल्दथ्यो किन,
हुन्थ्यो कहाँ भाव अभाव मेलन ॥

१४

प्रश्न- जहाँ दशै द्वार सदा खुला छन
अहो ! उही प्राण समीर–भाजन ।
फुसू फुसू सास नसिद्धिनू किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- चलीरहेको नअडी निरन्तर
खलाँति जस्तै छ नि यो कलेवर ।
कहिन्छ त्यै स्पन्दन नै त जीवन,
समीर नै मात्र त हैन जीवन ॥

१५

प्रश्न- अनादि संसारविषे कुनै दिन
जताततै स्त्रीजति शून्य भैकन ।
नजन्मनू केवल पूरुषै किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१६

उत्तर- मिली रयि प्राण दुवै बराबर
स्त्रीपुंसको भो सृजना जगद्भर ।
रय्यंशको भाव छँदाछँदै पनि
प्राणांश मात्रै कसरी हुने अनि ॥

१६

प्रश्न- हरेक गर्भान्तरमा पसीकन
बराबरी बालक–बालिका–गण ।
बनाउने ती गणितज्ञ को हुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१७

उत्तर- मिली रयि प्राण सरूप भैकन
एकत्व लिन्छन् जसमा सनातन ।
परम्पराबाट तिनै प्रजापति
स्त्रीपुंसताको सम पार्दछन् स्थिति ॥

१७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- गुटूमुटू भैकन गर्भ-जालमा
बसी कठै अञ्जलि जोरि भालमा ।
कराउँदा बन्धुहरू थिये कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१८

उत्तर- आपत्तिमा वा सुखमा विदेशमा
स्वदेशमा वा घरमा जहाँ तहाँ ।
निर्मत्सरी दीनदयालु ईश्वर-
बाहेक अर्को कुन बन्धु हुन्छ र ॥

१८

प्रश्न- झलक्क देखी निज कर्मपद्धति
उजार भै ईश्वरको गरी नति ।
वहाँ गरेको कुन हो निवेदन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

१९

उत्तर- गर्दा मिची घोर कसूर पक्रिई
सुनी सबै दण्ड सजाय, जाकिई ।
कराउने मूर्ख कसूरदारको
जस्तै हुँदो हो सब बिन्ति गर्भको ॥

१९

प्रश्न- थियो जती गर्भविषे विरक्तता
गयो सबै त्यो जनमेपछी कता ।
हुँदैन कत्ती पनि संझना किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- पऱ्यो भने दुःख उसै अतासिने
गरीबलाई सुखमा सताउने ।
यी लण्ठ हामीहरुले अहो ! किन
सम्झीरहन्थ्यौँ अघिका कुराकन ॥

२०

प्रश्न- परत्र यस्तो छ यसो गऱ्यो भने
यसो यसो हुन्छ भनेर देखने ।
नआउने कोहि पनि यहाँ किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२१

उत्तर- सामान्य जो हो उ त कालको घर
पुगेर फिर्दैन कसै यतातिर ।
जो हो असामान्य मनुष्य त्योकन
सामान्य हामीहरु चिन्दथ्यौँ किन ॥

२१

प्रश्न- शरीर हो कारण पुण्य पापको
ढल्यो यहीँ त्यो त बनी बिकामको ।
परत्रमा यो सब भोगने कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२२

उत्तर- यो भोगको साधन मात्र देह हो,
भोक्ता त सारा सुख दुःख जीव हो ।
खुनी छ जो पर्छ उही सरासर,
के भाँच्चियो लट्ठि भनेर छुट्छ र ॥

२२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- असत्य संसार असत्य देह यो
असत्यको भोग असत्य नै भयो ।
म सत्य आत्मा फिर जन्मने किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२३

उत्तर- संसार यो सत्य भनेर सम्झँदै
मै भोग गर्ने भनि खूप तम्सिँदै ।
हिँड्छौ तिमी भित्र गमक्क गम्कँदै,
घुम्छौ यसैले भव-चक्रमा सधैँ ॥

२३

प्रश्न- प्रमाणशाली श्रुति-शास्त्र जो छन,
अहो ! उनैमा झगडा टनाटन ।
यथार्थ के हो किन छैन मेलन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२४

उत्तर- नानाथरी यो अधिकारिवर्ग छ,
सबै जनालाइ उतार्नुपर्दछ ।
आभास देखिन्छ विरोधको अतः,
तात्पर्य यौटै सबको छ वस्तुतः ॥

२४

प्रश्न- कतै छ एकत्व कतै अनेकता
कतै सबै शून्य कतै क्रियात्मता ।
म सत्य मानूँ कसको विवेचन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- ती ती अवस्थान्तरमा विवेचन
सबै हुनन् यी उपयुक्त साधन ।
तथापि अद्वैत विवेकको मत
देखिन्छ राम्रो श्रुति-वाक्य-सम्मत ॥

२५

प्रश्न- श्रुति-स्मृती तन्त्र-पुराण-मन्थन
गरेर बोक्रे झगडा लिईकन ।
स्वरूप जान्यो कसले सनातन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२६

उत्तर- जो शास्त्रको सार छ त्यो विचारमा
विचारलाई व्यवहार-भारमा ।
जल्ले लगायो दृढता लिईकन,
स्वरूप जान्यो त्यसले सनातन ॥

२६

प्रश्न- जता जता दृष्टि दियो उतैतिर
कथा प्रपञ्चाऽदि अनन्त सुन्दर ।
महर्षिले जाल रचे वृथा किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२७

उत्तर- विचार-धारा सबको विभिन्न छ,
विचार जस्तै व्यवहार चल्दछ ।
मिल्दा सबैका व्यवहारमा तथा
सुधार गर्ने ऋषिले रचे कथा ॥

२७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- पराशर-व्यास-वसिष्ठ-जैमिनि-
शुकाऽदि जो जो पहिले भये मुनि ।
गये ति के काम गरी कहाँ छन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२८

उत्तर- अज्ञानले पीडित कर्म-विच्युत
मनुष्यलाई शुभ-मार्ग-दीक्षित ।
गराउँथे, ती यतिसम्म जान्दछु,
यहीं गए भन्न म शक्ति-हीन छु ॥

२८

प्रश्न- जमाइ साम्राज्य बसी नृपाऽसन
प्रजा खुशी पारि हुकुं चलाउन ।
चटक्क छोडी किन ती पसे वन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

२९

उत्तर- तोडी अहन्तामय दीर्घ बन्धन
पुगीसकेको छ असीममा जुन ।
अगाध-आनन्द-निमग्न त्यो जन
भुलीरहन्थ्यो परिपञ्चमा किन ॥

२९

प्रश्न- चुनेर जम्मा गरि कामिनीजन
असीम आनन्द लुटी लिनाकन ।
शुकाऽऽदिको चित्त गएन हो किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- असीम आनन्द अहो ! कता कता,
विलासिता कामुकता कता कता ।
सुस्वादु गङ्गा-जल हो कता कता,
मरीचिका-भ्रान्ति हरे ! कता कता ॥

३०

प्रश्न- कलत्र-पुत्राऽऽदि सधैँ वरीपरी
लगाइ घेरा गफले जुलुं गरी ।
शुकाऽऽदिले काल नफालनू किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३१

उत्तर- यो विश्व नै पुत्रसमान सम्झने
सदा उसैको हित नै चिताउने ।
ती विश्वका दिव्य विभूतिले किन
फाल्थे हरे ! काम र मोहमा दिन ।

३१

प्रश्न- असत्य संसार सदैव देखिने
छ सत्य जो त्यो कहिल्यै नदेखिने ।
विचित्र उल्टो परिपञ्च यो किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३२

उत्तर- डोरी छ साँचो तर डर्छ बालक
परेर सर्प-भ्रम त्यो अचानक ।
यथार्थमा यो सब दृष्टि-दोष हो,
यही त मायामय दीर्घ-कोष हो ॥

३२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- कहाँ छ वैकुण्ठ कहाँ छ रौरव
विचार को गर्दछ कर्मको सब ।
यथार्थमा तत्त्व छ शास्त्रको कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३३

उत्तर- मनै छ वैकुण्ठ, मनै छ रौरव,
स्वकर्म जाँच्ने पनि हो त्यही सब ।
निःस्वार्थता सर्वहितैषिता प्रमा
हुन् शास्त्रका तत्त्व कुरा यथार्थमा ।

३३

प्रश्न- प्रजा धरामा धरणी फणीशमा
फणीश पानीबिच पानि हो कहाँ ।
मिलेन विश्रान्ति जवाफ हो कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३४

उत्तर- यहाँ छ आधार-परम्परा जुन
त्यो हो धराको क्रम-सृष्टि-सूचन ।
भू-पिण्ड-सृष्टि-क्रमले प्रपञ्चित
धरा निराधार छ वेद-वर्णित ॥

३४

प्रश्न- जमाउने सृष्टि सदा चतुर्मुख
डढाउने शङ्कर सृष्टिको सुख ।
हुँदैन होला झगडा अहो ! किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- विना कुनै नाश न सृष्टि चल्दछ,
न सृष्टिदेखिन् लय दूर बस्तछ ।
श्वास-क्रियाका गति छन् निदर्शन,
क्रिया छ एकै झगडा कहाँ किन ॥

३५

प्रश्न- जगद्-व्यवस्था जसमा छ सन्तत
अहो ! उनै कृष्ण पराङ्गना-रत ।
कहाँ गयो उत्कट वेदबन्धन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३६

उत्तर- सद्धर्म थामेर जगद्-व्यवस्थिति
चलाउनैमा जसको थियो मति ।
आदर्श शिक्षामय योगि-राज ती
गर्दा हुनन् के पर-कामिनी-रति ॥

३६

प्रश्न- घसी खरानी शिरमा जटा धरी
श्मशानमा नित्य बनी दिगम्बरी ।
लडीरहेको शिव हो अहो ! कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३७

उत्तर- हुँदा सबै यो परिपञ्चको लय
अनन्त नानाथर वासनामय ।
रहन्छ जो चेतन-पुञ्ज वास्तव,
त्यै हो त्रयी-वेद्य दिगम्बरी शिव ॥

३७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- विलासिनी दिव्य अनन्त अप्सरा
छँदा छँदै यौवन-भार-मन्थरा ।
फसे अहल्यासित इन्द्र नै किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३८

उत्तर- ऐश्वर्यको त्यो विकराल मार्गमा
विवेकको शस्त्र रहेन हातमा ।
भने त षड्वर्ग विपक्ष दुर्जन
के बेर मान्छन् र बलै अँठ्याउन ॥

३८

प्रश्न- पियेर गीताऽमृत शान्त भैकन
कुटुम्ब-हत्यातिर लागनू किन ।
किरीटिले तत्त्व बुझे अहो ! कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

३९

उत्तर- बुझेर भित्री शिव जीवको सब
अभिन्नता वा अमरत्व गौरव ।
स्वधर्म आफ्नो कुलको अडचाउन
लडे अनास्थासित धीर अर्जुन ॥

३९

प्रश्न- जती जगत्मा छ मनुष्यको गण
उती सबैका मनु मूल-कारण ।
छँदा छँदै जाति पृथक् बने किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- त्यो मात्स्य-दुर्नीति निकै बढीकन
टुट्‌ता व्यवस्था त मिली सबै जन ।
माने पिता झैं मनुलाइ भन्दछन्,
मनुष्य सारा मनु-पुत्र होइनन् ॥

४०

प्रश्न- कतै महापाप छ मद्य गो-वध
कतै यही धर्म गनिन्छ मुख्यत: ।
पत्याउनू के नपत्याउनू कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४१

उत्तर- जो मर्त्य दैवी-प्रकृति-प्रधान छ,
त्यल्लाइ मद्याऽऽदिक उग्र-पाप छ ।
जो आसुरी संपतिले निबद्ध छ,
त्यल्लाइ त्यै सुन्दर योग्य शुद्ध छ ॥

४१

प्रश्न- निबद्ध एकै पतिमा वधूजन
वधू हजारौं पतिले हुने लिन ।
चलेन पत्नी-व्रतको प्रथा किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४२

उत्तर- विलासिताको सँग अज्ञता घुसी
जम्मा भई धार्मीक बाँधमा पसी ।
विवाहको स्वच्छ मुहान मैलियो,
आदर्श सीतापति राममै रह्यो ॥

४२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- विभाग वर्णाश्रमको गरीकन
जुदा जुदा जाति खडा गराउन ।
समर्थ को हो किन यो गरेछन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४३

उत्तर- यो लोकमा कार्य जुदा जुदा हुँदा
हुँदा अवस्थाबिच फेरि भिन्नता ।
वैराजकै अङ्ग-विकाशबाट यो
विभाग वर्णाश्रमको खडा भयो ॥

४३

प्रश्न- अनन्त-कष्ट-व्यय-साध्य वैदिकी
क्रिया छ जो सोहि भलो भनी सिकी ।
बडो बखेडा ऋषिले लिये किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४४

उत्तर- क्रियाविना हुन्न विवेचनोदय,
विवेचनै गर्दछ वासना-क्षय ।
हो जन्मको साध्यसमेत त्यै भनी
क्रिया चलाए ऋषिले पढी गुनी ॥

४४

प्रश्न- डटी जुता कोट छडी लिईकन
रवाफि भै मोजमजा उडाउन ।
खराप ठान्यो ऋषि-वृन्दले किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- आदर्श राखेर अगाडि विश्वको
जो गर्छ उद्धार समस्त जीवको ।
गरी गरी सज्जन-दीन-तर्जन
रवाफ छाड्थ्यो नि हरे ! उही किन ॥

४५

प्रश्न- यती पछी हुन्छ अवश्य यो कुरा
भनेर सम्पूर्ण बुझी पुरा पुरा ।
युग-व्यवस्था गरने ति को हुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४६

उत्तर- हिजो थियो यो अहिले छ यो यति
भनेर ताड्ने सब वस्तुका गति ।
महर्षि नै योपछि यो भनी स्थिति
बाँधेर गर्छन् युगको व्यवस्थिति ॥

४६

प्रश्न- त्रिकाल-दर्शी जगतै कँपाउने
कठै ! यही ब्राह्मण-वर्ग हो भने ।
दरिद्र कुत्तासरि आज भो किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४७

उत्तर- सानै छँदामा उपनीत भैकन
लिएर विद्या-व्रत वा तपोधन ।
पढी गुनी स्नातक भै जगद्-हित
गर्थे र पो विप्र थिए प्रतिष्ठित ॥

४७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- महर्षिकै हूँ सब हामि सन्तति
उनै पुराना छन मन्त्र-पद्धति ।
तथापि आशीष नलागने किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४८

उत्तर- बिर्सेर पुर्खाहरुका सबै गुण
आलस्यले लठ्ठ भई बरालिन ।
लाग्दा हटचो दूर सबै मनोबल,
रहेन केही अनि वाक्यमा बल ॥

४८

प्रश्न- दयालु सर्वज्ञ ठुला अनश्वर
प्रसिद्ध हाम्रा अघिका मुनीश्वर ।
कठै ! कुनै आज नपाइने किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

४९

उत्तर- आफैँ मपाईँ कहलाउनैकन
हामीहरूको सब बित्छ जीवन ।
अनन्त-रत्नाऽकरमै कसैकन
मोती त मिल्दैन विना गवेषण ॥

४९

प्रश्न- अनन्त बाटा बटुवा छ एक यो
विचारमा रङ्मगिदा जनम् गयो ।
छँदैछ शङ्का अब कृत्य हो कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- उद्देश्य आफ्नो छ भने सुनिश्चित
अनन्त बाटाबिच एक निश्चित ।
पाइन्छ बाटो त यहाँ दनादन,
इच्छानुसारै बुझ कृत्य-बन्धन ॥

५०

प्रश्न- कतै कसैको मरणान्त दुर्गति
कतै भने संपतिमाथि संपति ।
छ पक्षपाती सब जातिको कुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५१

उत्तर- आफ्नै भलो सोच्नसमेत बिर्सिंदा
लोक-व्यवस्था बिचमै बटारिँदा ।
संसारको कोल घुमी घुमीकन
छन् पेलिँदै यी दुनियाँ प्रतिक्षण ॥

५१

प्रश्न- उही कुलो खेत बिऊ सबै उही
उसै गरी रोपिदिये पनि कहीँ ।
हुँदैन धान्याऽदिक चैतमा किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५२

उत्तर- गर्मी र पानी जब ठीक मिल्दछ,
धान्याऽदि सारा तब मात्र फल्दछ ।
ज़ो चाहिने ठीक हिसाबमा यहाँ
मिल्दैन गर्मी जल, चैत्र मासमा ॥

५२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- अगाडि अध्यात्मविषे थियो जति
थियेन की शिल्पविषे उती मति ।
बनेन होला किन रेल बेलुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५३

उत्तर- आन्वीक्षिकी शिल्पकला दुवैतिर
हामी पुगेथ्यौँ उहिल्यै निकै पर ।
अचिन्त्यको गूढ रहस्य खोज्दथ्यौँ,
विमानलाई रसले चलाउँथ्यौँ ॥

५३

प्रश्न- नयाँ कुनै दुर्बिन यन्त्रको रति
सहाय केही नलिई ग्रह-स्थिति ।
अगाडिकाले कसरी बुझे हुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५४

उत्तर- यष्टी घटी शङ्कु र चक्र आदि ती
लिई पुरानै सब यन्त्र-पद्धति ।
प्राचीन बुझ्थे ग्रह-तारका-स्थिति,
साक्षी छँदैछन् अझ वेध-गेह ती ॥

५४

प्रश्न- ग्रहाऽदिको त्यो उदयास्त पारने
सुवर्णकै पर्वत-राज हो भने ।
नदेखिनू उत्तरतर्फ त्यो किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- भूगोलको उत्तर नाभि वास्तव
कहिन्छ हेमाद्रि तथा उदग्ध्रुव ।
भू-वक्रताको अवरोधले तर
हुँदैन दृग्-गोचर त्यो यतातिर ॥

५५

प्रश्न- नदी र नालाहरु रेलिँदा सब
समुद्र उर्लेर तुरुन्त बेढव ।
समस्त पृथ्वी नडुबाउनू किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५६

उत्तर- समुद्रकै वारि उठेर बर्सियो,
बगी बगी फेरि समुद्रमै पुग्यो ।
न घट्छ केही, नत बढ्छ, सर्वदा
एकै छ आय-व्यय-तुल्यता हुँदा ॥

५६

प्रश्न- उही छ माथि तलको नभस्तल
तथापि वृन्त-च्युत वृक्षका फल ।
नजानु माथि कहिल्यै पनी किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५७

उत्तर- अनन्तमा माथि कता, कता तल,
परन्तु वृन्त-च्युत वृक्षका फल ।
जो खस्तछन् भूतिर नै दनादन,
त्यहाँ त पृथ्वी-गुरुता छ कारण ॥

५७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न-　गडेर हेऱ्यो दुनियाँ जती जती
तरङ्ग शङ्का बढने उती उती ।
हुँदैन कत्ती पनि शान्तता किन्
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५८

उत्तर-　अनन्त यो विश्व अमेय-कारण,
हाम्रो छ सानो मनको विवेचन ।
आदर्श आधार नपाइँदा अझ
अशान्तिकै कारण तर्क बन्दछ ॥

५८

प्रश्न-　यसो गरेदेखि परिन्छ नेलमा
भनी बुझेकै छ तथापि जेलमा ।
परीरहेकै दुनियाँ अहो किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

५९

उत्तर-　कामादिले जोर गरी अँठयाउँदा
वैरीहरूका छलछामले किता ।
यद्वा कसैको यसले भयो जय
भनेर जान्छन् जन बन्धनालय ॥

५९

प्रश्न-　जती कमायो धन धान्य संपति
दुरन्त तृष्णा लहरी उती उती ।
बढेर जाने जनमैभरी किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- मनुष्य ढल्क्यो पहिले जतातिर,
खिँचिन्छ त्यो आदतले उतैतिर ।
लोक-व्यवस्था सबमा यही हुँदा
ढल्कन्छ लोभैतिर लाभ सर्वदा ॥

६०

प्रश्न- कलत्र-पुत्राऽदि यहाँ जती छन
सबै ति थोरै दिनका भनीकन ।
बुझेपछी मुग्ध हुनू वृथा किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६१

उत्तर- आफैँ छु थोरै दिनको, अरू जन
आफ्नै लिए हुन् सब सौख्य-साधन ।
यस्तै छ हाम्रो मनुजत्व-लक्षण,
यै तर्क हो वास्तव मोह-कारण ॥

६१

प्रश्न- प्रिया छ जो यौवनमा विलासिनी
पछी उही डङ्किनि धैर्य-नाशिनी ।
रिसाउँछे दूर छिछिः गरी किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६२

उत्तर- तारुण्यको मोजमजा उडाउँदा
बन्छे पियारी तरुनी सुख-प्रदा ।
बूढो हुँदा पोइ परेर चाउरी
विरक्त हुन्छे बिनुमोज सुन्दरी ॥

६२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न- जहाँ छ सम्पत्ति वहाँ सबै जन
अगी पछी लागि सधैं खडा छन ।
जगत् बिरानू धन रित्तिँदा किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६३

उत्तर- देला कि केही म मजा उडाउँला,
जमी जमी शौकत शान राखुँला ।
यो स्वार्थले नै नरलोक धाउँछ,
थैली हरायो कित चिन्न छोड्दछ ॥

६३

प्रश्न- मरेर जानेछु म एकलै भनी
यथार्थ जाहेर छँदा छँदै पनि ।
अनेक टण्टा बटुली लिनू किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६४

उत्तर- त्यसै बसे देह अवश्य सुक्तछ,
हत्या गरी मर्नु अघोर कष्ट छ ।
त्यसै हुँदा प्राण अडचाउनै पऱ्यो,
जन्म्यो कि टण्टा बटुली लिनै पऱ्यो ॥

६४

प्रश्न- शरीर कच्चा छ उमेर अस्थिर
नपर्खने काल सधैं छ धर्मर ।
हिरिक्क व्यर्थै सुखमा हुनू किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ॥

६५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तर- थोरै हुनाले सुख-लाभ-साधन
हिरिक्क हुन्छन् सुखमै सबै जन ।
जे धेर पाइन्छ सदा उसैतिर,
गर्छन् उपेक्षा दुनियाँ सबैतिर ॥

६५

प्रश्न- तरङ्गमा रङ्मगिदा यसै म ता
अहो ! पुगीछू उहिल्यै कता कता ।
कसो गरे मिल्दछ शान्ति-साधन
बता बुझेसम्म अलीकती मन ॥

६६

उत्तर- तृष्णा जिते मिल्दछ शान्ति-साधन,
यो तत्त्व नै हो सब सिद्ध-साधन ।
मैले बुझेका जति जे कुरा थिए,
समग्र ती बिन्ति यहाँ चढाइए ॥

६६

मन- म निस्कनाले जननी तिमीकन
परेछ यो घोर अनर्थ-चिन्तन ।
म भित्र आएँ अब के छ लस्पस
थपक्क बाबासित शान्त भै बस ॥

६७

अलिअलि कवितामा चाख मेरो हुनाले
बलजफतसँगै वा भित्रकै प्रेरणाले ।
मुखबिच जुन आयो, चित्तले जे पत्यायो,
खुरुखुरु सब सोही लेखनीले उतार्‍यो ॥

इति । शुभं भूयात्

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बुद्धिविनोदं (प्रश्नोत्तरीयं) खण्डकाव्यम्

प्रष्टा (पद्यमयनेपालीभाषायाम्) - कविशिरोमणि: श्रीलेखनाथपौडचाल:
उत्तरीता (पद्यमयनेपालीभाषायाम्) - दैवज्ञमूर्धन्य: श्रीनयराजपन्त:
छायानुवदिता (संस्कृते) - महाकवि: श्रीहरिप्रसादशर्माआचार्य:

श्रीलेखनाथ-नयराज-कुतूहलाढ्य-
प्रश्नोत्तराणि सरसानि हरिप्रसाद: ।
दौर्गाप्रसादिरजरामर-देववाण्यां
हीराङ्गभूरनुवदन्नुपदीकरोति ॥

प्रश्न:- क्व वास आसीदहमस्मि क: पुरा
कथं गृहीतश्च मयैष पञ्जर: ।
क्व गम्यमास्ते सह नेयमस्ति किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ? ॥

१

उत्तरम्- अभूत् प्रधाने वसतिर्भवानपि
न्यलास्त तत्रैव जनिं त्वदृष्टत: ।
गृहीतवाँस्तत्र हि गम्यमन्ततो
निजं गृहीत्वा तददृष्टसम्बलम् ॥

१

प्रश्न:- उपैति कोऽहं-पद-वाच्यतां, भवेद्
वसन् कथं क्वेन्द्रियराजमाविशन् ।
स नाऽत्मनाऽऽत्मा परिचीयते कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ! ॥

२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- चिदित्यहं-वाच्यमवेहि, संस्कृतात्
तदेव गृण्हाति च सेन्द्रियं वपु: ।
प्रशान्तमन्तर्वदने तु पश्यति
परिस्फुरेत् तत् किल तत्त्वमात्मन: ॥

२

प्रश्न:- स्वयं निराधारपदे घनाघना-
नसङ्ख्य-कोशान् विरचय्य वैधसान् ।
जगन्निबद्धं किमु केन शिल्पिना
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

३

उत्तरम्- असङ्ख्यलोकान् विरचय्य कौतुका-
दनन्तलीलारचना-समीहया ।
बभूव शिल्पी भवचक्र-चालने
सनातनश्चिन्मय ईश्वरोऽव्यय: ॥

३

प्रश्न:- कदापि किञ्चिच्च मिथोऽप्रघातयन्
ग्रहादिकान् कोऽनुदिनं निरन्तरम् ।
स्थिरो भवन् रिङ्गयिता नु वर्तते
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

४

उत्तरम्- परस्पराकर्षणजालकैरुतै-
र्ग्रहादय: पम्फणतो भ्रमन्त्युता: ।
गुणोऽनिरुद्धस्य जगन्नियामिन:
प्रवर्तते कर्षणशक्तिरन्तत: ॥

४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- सदा निशायां गगने समन्ततो
द्विपेन्द्रमुक्ता-प्रतिमानि भान्ति किम् ।
अनन्ततेजांसि च कानि तान्यहो
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५

उत्तरम्- वियन्नदी कानिचिदेषु कानिचि-
दुडुव्रजा वैकृतभाञ्जि कानिचित् ।
नवं कियच्चिद् भ-युगानि काचिद्
भवेयुरेतानि समुज्ज्वलत्विषः ॥

५

प्रश्नः- समस्त आकाशपदे घनाघनं
पृथक् पृथक् सुन्दर-सृष्टिसाधनम् ।
कथं समुत्पन्नमहो बभूव ह
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

६

उत्तरम्- गृहीत-नारायणशक्तिचित्कणं
सुसंयतं नारमभूद् हिरण्मयम् ।
तदेव भूत्वा शकलान्यनेकशो
बभूव वै सुन्दर-सृष्टिसाधनम् ॥

६

प्रश्नः- स्व-भाव-धर्मादि-भिदोपलक्षिता
जगत्यमुष्मिन् वितते पृथक् पृथक् ।
कथं हि जीवा अभवन्नु कोटिशः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- अदृष्टसंज्ञे पतनेन बन्धने
विराज एवाऽखिल-जीवसर्जनम् ।
इतीरयन्त्यात्मदृशो, भवन्त्यहो
बहिःप्रमाणास्तु द्विधाधियोऽप्यतः ॥

७

प्रश्नः- अशेषमाब्रह्म पिपीलिकावधि
समं शरीरं खलु पाञ्चभौतिकम् ।
परन्तु भोग्यादिक-भिन्नता कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

८

उत्तरम्- अशेषमाब्रह्म पिपीलिकावधि
वपुः समं स्यात् खलु पाञ्चभौतिकम् ।
स-वासने कर्मणि याति भिन्नता–
मिहाऽति भिन्नाऽखिल-भोग्यपद्धतिः ॥

८

प्रश्नः- प्रकाशमेताश्चपलेव सत्वरं
विहाय सर्वे बत जीवनोत्सवम् ।
कथं क्व जीवाः कति ते गता अहो
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

९

उत्तरम्- भवे पदार्थाः सकला विलक्षणाः
प्रपद्यमाना विकृतिं प्रतिक्षणम् ।
प्रकाशमेवं विलयं च यान्त्यमुं
महर्षयः प्राहुरिहोद्रव-क्रमम् ॥

९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- जरत्-पुराणान् परिवर्तयन् सदा
नवान् नवान् सृष्टिविधौ घनाघनान् ।
भवेन्नु कः सज्जयिता कुतूहलात्
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१०

उत्तरम्- जरत्-पुराणान् परिवर्तयन् सदा
नवान् नवान् सृष्टिविधौ घनाघनान् ।
स वर्तते सज्जयिता कुतूहला-
दशेषलोकान् हि पुरा ससर्ज यः ॥

१०

प्रश्नः- पुरैव वीताः कतिचिद् हि मादृशाः
स्वपन्ति केचिन्मम जीवनं कथम् ।
भवेदिति त्रस्यति कोऽपि नो कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

११

उत्तरम्- फलं परेषामवगत्य कर्मणां
भयात् स्ववैगुण्यमवेत्य चोज्झितुम् ।
विवेकलाभे तु रजस्तमो-लये
जेना भवेयुर्भुवि देवता-समाः ॥

११

प्रश्नः- समस्त-सृष्टि-स्थिति-संहृति-क्षमा
विरिञ्चि-नारायण-शङ्करादयः ।
निगूढरूपा निवसन्ति कुत्र ते
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- निबध्य युक्त्या स्वमनर्गलं मनो
निभाल्यमानास्तु समाधियोगतः ।
विभान्ति विश्वात्मतयाऽन्तरेऽखिलाः
सुगोचराः किन्तु न चर्मचक्षुषाम् ॥

१२

प्रश्नः- त एव जीवाः कतिचित्तु देवता
भ्रमन्ति केचिच्च शकृत्स्वितस्ततः ।
स ईश्वर कुत्र गतो दयानिधिः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१३

उत्तरम्- निजं हि जीवा उपभुञ्जतेऽर्जितं
न कोऽपि मुक्तो भवितुं क्षमोऽमुतः ।
निसर्गसिद्धान्त इहायमिष्यते
वरीवृतीत्येव दयालुरीश्वरः ॥

१३

प्रश्नः- अहो ! सुखास्वादन-लुब्धमानसाः
प्रवर्तमानास्तु समन्ततोऽखिलाः ।
परं सुखी कोऽपि न दृश्यते कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१४

उत्तरम्- नितान्त-तृष्णाक्षय एव वै सुखं
तृषैव दुःखस्य च मूलमुच्यते ।
सुखं स-तृष्णेषु कथं भवेत्, कथं
भवेदभावेन तु भाव-मेलनम् ॥

१४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- असंवृतं यत्र सदाऽस्ति द्वार्दशद्
वपुर्हि तत् प्राण-समीरभाजनम् ।
स-फुस्फुसं श्वास-समापनं न किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१५

उत्तरम्- निरन्तराऽबाधगति-प्रकार-भाग्
विभाति भस्त्रेव कलेवरन्त्विदम् ।
तदुच्यते स्पन्दनमेव जीवितं
समीरमात्रं तु न जीवितं मतम् ॥

१५

प्रश्नः- अनादि-संसारपदे कदाचन
यतस्ततः शून्यतयाऽत्र योषिताम् ।
भवेन्न किं पूरूषमात्र-संभवः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१६

उत्तरम्- अभूद् रयि-प्राण-समांश-योगतो
जगत्युभय्याः प्रकृतेः समुद्भवः ।
रयित्व-भागेऽत्र वरीवृतत्यपि
द्वितीयमात्रस्य कथं भवेज्जनिः ॥

१६

प्रश्नः- अशेष-गर्भान्तरमाविशन् नु कः
करोति बालानपि बालिकाः समान् ।
अनन्यशक्तिर्गणितस्फुरन्मतिः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- युतो-रयि-प्राण-सरूपतां भज-
न्नभेदमङ्गीकुरुते सनातनः ।
परम्परातश्च स वै प्रजापतिः
करोत्युभय्याः प्रकृतेः स्थितिं समाम् ॥

१७

प्रश्नः- स-गुण्ठनं गर्भ-जरायु-जालके
वसत्यथो भाल-समाहिताऽञ्जलौ ।
अभूदहो क्रन्दति बन्धुता नु का ?
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१८

उत्तरम्- विपत्तिकालेऽपि सुखेऽन्यनीवृति
स्वकीयदेशेऽपि गृहे यतस्ततः ।
विमत्सरं दीनदयालुमीश्वरं
विना परः स्यात् कतमो नु बान्धवः ॥

१८

प्रश्नः- निभालितायां निजकर्मपद्धतौ
विषीदतेशं नमता स-सम्भ्रमम् ।
तदा किमासीद् विहितं निवेदनं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

१९

उत्तरम्- असह्य-मन्त्वाचरणादनर्गलं
खलस्य बद्धस्य निशम्य निष्कृतिम् ।
अशेषकं क्रोशपरस्य गर्भगं
भवेत् समन्तोरिव तन्निवेदनम् ॥

१९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- विरक्तिरासीदुदरे तु यावती
गता प्रसूतौ सकलैव सा कुतः ।
स्मृतिर्न काचिच्च भवत्यहो कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२०

उत्तरम्- विपत्प्रवृत्तावतिदीनचेतसां
सुखागमे दीनजनापकारिणाम् ।
कथं नु मायामय-भावनात्मनां
स्थिरं भवेन्नः स्मरणं पुरातनम् ॥

२०

प्रश्नः- परेत-लोकोऽस्तितरामदृशो
भवत्यमूदृक् फलमीदृशः कृतेः ।
इतीक्षिता कश्चिदपीह नैति किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२१

उत्तरम्- उपेत्य सामान्यजनो यमालयं
निवर्तते नेह पुनः कथञ्चन ।
अलोकसामान्यगुणालयं जनं
वयं भवामः परिचेतुमक्षमाः ॥

२१

प्रश्नः- वपुर्निदानं किल पुण्यपापयो-
रनर्थकं सत् तदिहैव नश्यति ।
अदृष्ट-भोक्ता तदमुत्र को भवेत्
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- वपुस्त्विदं साधनमेव केवलं
सुखादि-भोक्ता किल जीव उच्यते ।
कृतापराधो नयतो निगृह्यते
भवेन्नु मुक्तः किमु ? यष्टिभङ्गतः ॥

२२

प्रश्नः- असज्जगद् भात्यसदेव वै वपुः
असत्य-भोगोऽपि हि यात्यसत्यताम् ।
सदात्मनो मे जननं पुनः कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२३

उत्तरम्- इदं जगत् सत्यमिति स्मरन्नहो
अहं हि भोक्तेति च सोत्सुकं भृशम् ।
प्रयाति साऽहंममतान्तरान्वितो
भवानतो रिङ्गति सर्वदा भवे ॥

२३

प्रश्नः- प्रमाणभूताः श्रुतयः सहागमा
विवाद एष्वेव मिथो घनाघनः ।
किमस्ति तथ्यं किमु नास्ति मेलनं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२४

उत्तरम्- विभिन्नवर्गोऽस्त्यधिकारिणां, समे
भवन्ति कार्या भवसिन्धुपारगाः ।
अतो विसंवाद इवाऽवभासते
रहस्यमेकं प्रतिभाति वस्तुतः ॥

२४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- क्वचिद् विभात्यैक्यमनेकता क्वचित्
क्वचिच्च शून्यं क्वचन क्रियात्मता ।
अहं प्रतीयां कतमद् विवेचनं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२५

उत्तरम्- विवेचना-वृन्दमिदं यथापद-
मशेषकं स्यादुपयुक्त-साधनम् ।
परं तदद्वैत-विवेचनं मतं
प्रतीयतेऽच्छं श्रुतिवाक्य-संमतम् ॥

२५

प्रश्नः- श्रुति-स्मृतीस्तन्त्र-पुराण-संहतिं
जनः समालोडच वितण्डना-परः ।
अवैत् स्वरूपं कतमः सनातनं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२६

उत्तरम्- य एव शास्त्र-स्वरसं विमर्शने
विमर्शनं तद् व्यवहारकर्मसु ।
विवेकपूतो हि दृढं प्रयुक्तवा-
नवैत् स्वरूपं स बुधः सनातनम् ॥

२६

प्रश्नः- यतो यतो दृष्टिरिता ततस्ततः
कथाप्रपञ्चाद्यमितं ललाम किम् ।
महर्षिभिर्जालमिदं वृथा कृतं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- विचारधाराऽस्ति विभिन्नतां गता
लोकप्रयोगश्च विचारमृच्छति ।
लोकप्रयोगे च तथैव मेलनात्
सुधारकृद्भिर्मुनिभिः कृताः कथाः ॥

२७

प्रश्नः- पराशर-व्यास-वशिष्ठ-जैमिनि-
शुकादयो ये मुनयः पुराऽभवन् ।
विधाय किं कर्म गताः, क्व सन्ति ते
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२८

उत्तरम्- अबोध-बाबाधित-कर्मविच्युत-
मनुष्य-जातं शुभमार्ग-दीक्षितम् ।
व्यधुस्त एतावदवैम्यहं परं
गता इहैवेति तु वक्तुमक्षमः ॥

२८

प्रश्नः- सुसज्ज्य साम्राज्यमहो नृपासने
विराज्य लोकान् परितोष्य शासितुम् ।
कथं विहाय न्यविशन्त ते वने
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

२९

उत्तरम्- अहो ! अहन्तामय-दीर्घबन्धनं
विदीर्य संप्रापदसीम यः पदम् ।
कथं स आनन्द-निमज्जनो जनो
भ्रमेत् प्रपञ्चेऽनवधान-सङ्कुलः ॥

२९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- विविच्य संचित्य च कामिनीजनं
ग्रहीतुमानन्दमसीममीप्सितम् ।
शुकादिकानां न मनोऽलगीत् कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३०

उत्तरम्- असीम आनन्दघनः कुतः कुतो
विलासिता कामुकता कुतः कुतः ।
सुधेव गाङ्गं सलिलं कुतः कुतो
मरीचिका-भ्रान्तिरहो कुतः कुतः ॥

३०

प्रश्नः- कलत्र-पुत्र-प्रभृतीन् समन्ततो
विधाय शश्वद् वचनैर्विमोहनैः ।
शुकादिभिर्नो समयाकृतं कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३१

उत्तरम्- स्मरन्ति ये विश्वमिदं सुतोपमं
हितं सदाऽस्मै च विचारयन्ति ये ।
कथं जगद्दिव्यविभूतयो दिनं
नयेयुरेते बत ! काममोहतः ॥

३१

प्रश्नः- असज्जगद् हन्त ! सदैव दृश्यते
यदस्ति सत् तन्न कदापि दृश्यते ।
कथं विचित्रं विपरीतमीदृशं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- स्थिताऽस्ति रज्जुः परमार्थतः, परं
बिभेत्यकस्मादहि-भानतः शिशुः ।
अशेषमेतत् खलु दृष्टि-दूषणं
तदेव मायामय-कोश उच्यते ॥

३२

प्रश्नः- क्व भाति वैकुण्ठमुत क्व रौरवः
समीक्षिता कोऽस्ति च सर्व-कर्मणाम् ।
यथार्थतत्त्वं च किमस्ति शास्त्र-जं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३३

उत्तरम्- मनो हि वैकुण्ठ इदं हि रौरवः
स्वकर्मजालस्य च वीक्षकं मनः ।
अनीहतां सर्वहितैषितां प्रमा-
मवेहि शास्त्र-स्वरसं च तत्त्वतः ॥

३३

प्रश्नः- प्रजा धरण्यां धरणी फणीश्वरे
फणीश्वरो वारिणि वारि कुत्र तत् ।
न विश्रमोऽस्त्युत्तरमत्र किं भवेत्
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३४

उत्तरम्- इहाऽस्ति याऽऽधारपरम्परा तु सा
वसुन्धराऽनुक्रम-सृष्टि-सूचना ।
परन्तु सृष्टिक्रमतः प्रपञ्चिता
निराश्रया भूरिति संमतिः श्रुतेः ॥

३४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- सदैव सृष्टिं कुरुते चतुर्मुखो
महेश्वरः सृष्टिसुखं दहत्यतः ।
अहो विरोधो न कथं भवेत् तयोः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३५

उत्तरम्- भवेन्न सृष्टिर्जगतो लयं विना
न वाऽस्ति दूरे लय एव सृष्टितः ।
निदर्शनं श्वास-गतिर्विभाव्यता-
मतः क्रियैका क्व ! कथं ! विरोधिता ॥

३५

प्रश्नः- जगद्-व्यवस्था खलु यत्र सर्वदा
स एव कृष्णोऽपि पराङ्गना-रतः ।
कुतोऽगमन्नूत्कट-वेद-बन्धनं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३६

उत्तरम्- सुरक्ष्य सद्धर्ममभून्मतिः सदा
जगद्-व्यवस्था-द्रढनाय यस्य सः ।
अवर्ण्य-शिक्षामय-योग-राजितो
भवेन्नु किं स्वित् परकामिनी-रतः ॥

३६

प्रश्नः- जटाधरो भस्म-विभूषितच्छविः
श्मशानदेशे सततं दिगम्बरः ।
भृशं शयानः कतमोऽस्त्यहो शिवः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- अनन्त-नानाविध-वासनामये
लयं प्रपञ्चे निखिले प्रयाति यत् ।
विभाति शेषं खलु चेतनामयं
स वै त्रयी-वेद्य-शिवो दिगम्बरः ॥

३७

प्रश्नः- अलौकिके यौवनभार-मन्थरे
गणेऽपि सत्यप्सरसां विलासिनि ।
अहल्ययेन्द्रस्य कथं नु सङ्गमः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३८

उत्तरम्- भयानके वर्त्मनि वैभवाभिधे
विवेक-शस्त्रं न भवेत् करे यदि ।
प्रसह्य षड्वर्ग-विपक्ष-दुर्जनः
कथं विलम्बेत निबर्हणाय तु ॥

३८

प्रश्नः- निपीय गीताऽमृतमाकलय्य शं
कुटुम्ब-हत्यां प्रति सज्जनं कुतः ।
किरीटिना तत्त्वमहो अवेदि किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

३९

उत्तरम्- शिवं विदन् प्राणभृतां स आन्तर-
मभिन्नतां वाऽप्यमरत्व-गौरवम् ।
स्वधर्ममुत्थापयितुं कुलागत-
मनास्थयाऽयुध्यत धीर-गाण्डिवी ॥

३९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- गणो नृणां यावतिकोऽस्ति तावतां
मनौ समेषां सति मूलकारणे ।
कथं विभिन्ना इह जातयोऽभवन्
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४०

उत्तरम्- जनान्तकृन्मात्स्यनयातिवृंहणात्
स्थितौ क्षतायां सकलैर्जनैर्मनुः ।
मतः पितेवेति वदन्ति, वस्तुतो
जना अशेषा न मनोः प्रसूतयः ॥

४०

प्रश्नः- क्वचित् सुरा गोवध उत्कटांहसी
क्वचित्तु धर्मः परमो मताविमौ ।
मतं प्रतीत्यं किमुतेतरच्च किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४१

उत्तरम्- यदीय-दैवप्रकृति-प्रधानता
तदर्थमंहो मदिरादिकं महत् ।
युतो भवेदासुर-सम्पदा तु यो
भवेत् पवित्रं मदिरादि तत्कृते ॥

४१

प्रश्नः- भवेन्निबद्धैकपतौ वधूः, परं
पतिस्तु गृण्हीत वधूः सहस्रशः ।
कथं न पत्नीव्रत-रीतिरादृता
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- विलासितायामविवेकिताऽविशत्
कदम्बकं धार्मिक-बन्धने तयोः ।
अभूद् विवाहोज्ज्वल-मूलमाविलं
चरित्रमीडयं विरराज राघवे ॥

४२

प्रश्नः- विभज्य वर्णान् बहुशस्तथाऽश्रमान्
पृथक् पृथग् जाति-विभाजन-क्षमः ।
अभूदहो कः कथमेवमाचरत्
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४३

उत्तरम्- पृथक् कृतीनां जगतीह संभवा-
दवस्थितीनामपि भेद-संभवात् ।
स्फुटो विराडङ्ग-विकासतोऽखिलो
विभिन्नवर्णाश्रम-भेद-सम्भवः ॥

४३

प्रश्नः- अनन्त-कष्ट-व्यय-साध्य-वैदिक-
क्रियाऽस्ति या सैव शुभेति शिक्षणात् ।
महाप्रपञ्चो मुनिभिः कृतः कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४४

उत्तरम्- क्रियां विना नैव विवेचनोदयो
विवेचनादेव तु वासना-क्षयः ।
अवेत्य तं जन्म-फलं महर्षिभिः
प्रवर्तिता सा पठनाद् विमर्शनात् ॥

४४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न:- प्रकञ्चुकं यष्टिमुपानदादिकं
सुसज्ज्य साऽहं ममता विलासिता ।
मुनीन्द्र-वृन्दैरशुभा मता कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

४५

उत्तरम्- प्रदर्शयन् सच्चरितं जगत्पुर:
समस्त-जीवोद्धरणं करोति य: ।
मुहुर्मुहु: सज्जन-दीन-तर्जनै-
रहो ! अहंयु: स जन: कथं भवेत् ॥

४५

प्रश्न:- भविष्यतीयान् विषयोऽयमायतौ
ध्रुवं विदित्वेत्यखिलं यथातथम् ।
युग-व्यवस्था-सुनियामिनो नु के
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

४६

उत्तरम्- अयं ह्य आसीदधुना त्वियानसा-
विति प्रबुध्याऽखिल-वस्तुनो गतिम् ।
प्रपञ्चमाना मुनय: क्रमस्थितिं
भवन्ति, कुर्वन्ति युग-व्यवस्थितिम् ॥

४६

प्रश्न:- त्रिकाल-दर्शी जगतोपि कम्पने
क्षमो बत ! ब्राह्मण-वर्ग एष चेत् ।
अभूद् दरिद्र: श्वसमोऽधुना कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

४७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- पुरा तु जातोपनया हि शैशवे
विविक्त-विद्या-व्रत-संयमाश्रयाः ।
अधीतितस्तत्त्व-विदो जगद्धितं
व्यधुर्द्विजास्तत् प्रथिताः प्रतिष्ठिताः ॥

४७

प्रश्नः- महर्षि-वंश-प्रभवा वयं समे
पुरातनी सैव च मन्त्र-पद्धतिः ।
तथापि चाशीर्न फलत्यहो कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४८

उत्तरम्- स्व-पूर्वजाऽशेष-गुणौघ-विस्मृताद्
गतेऽवधाने प्रथिते विमोहने ।
अशेषकं दूरमपैन्मनोबलं
वचस्यतः किञ्चन नाऽशिषद् बलम् ॥

४८

प्रश्नः- अभङ्गुरः कारुणिकः समस्त-वित्
प्रसिद्ध आस्माक उरुर्मुनीश्वरः ।
बताऽधुना कोऽपि न लभ्यते कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

४९

उत्तरम्- अहं समेषामुपयानि मान्यता-
मिति प्रयासे व्यतियाति जीवनम् ।
न कस्यचिद् रत्ननिधावपि ध्रुवं
मिलेत मुक्ता तु विना गवेषणाम् ॥

४९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- अनन्त-मार्गाः पथिकोऽयमेकलो
विचारणा-संवलनाज्जनिर्गता ।
स्थिराऽस्ति मङ्क्षा त्वथ कृत्यमस्ति किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५०

उत्तरम्- स्वकीय-लक्ष्यं यदि निश्चितं भवेत्
पथिष्वनन्तेषु वरीवृतत्स्वपि ।
सुखेन गम्योऽन्यतमोऽत्र लभ्यते
मतानुगे विद्धि च कृत्य-बन्धने ॥

५०

प्रश्नः- क्वचित् कतीनां मरणान्त-दुर्गतिः
क्वचित्तु सम्पत्स्वपि सम्पदां ततिः ।
इहाऽस्ति कोऽशेषक-जाति-पक्ष-भाक्
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५१

उत्तरम्- अपि स्वकीयस्य शुभस्य विस्मृते-
र्जगत्-स्थितेश्चापि विकारतो जनाः ।
भ्रमत्क-संसार-परञ्जतोऽखिलाः
प्रतिक्षणं सन्ति भृशं प्रपीडिताः ॥

५१

प्रश्नः- तथैव केदार-सुबीज-रोपणं
भवेच्च कुल्याऽपि तथापि कुत्रचित् ।
मधौ न धान्यादिकमुद्भवेत् कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- यदा मिलेतां जलमातपः समे
तदैव धान्यादि फलेदशेषकम् ।
भवत्यपेक्ष्योऽत्र यथातथोंचितो
मधौ न मासे जल-धर्म-सङ्गमः ॥

५२

प्रश्नः- अभूत् पुराऽध्यात्मपदे तु यावती
न तावती शिल्पकलासु किं मतिः ।
अभूद् विमानं न च वाष्पगं कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५३

उत्तरम्- वयं पुराऽध्यात्मपदे परात्परे
गतास्तथा शिल्पकला-पदेऽपि हि ।
अचिन्त्य-चित्तत्त्व-गवेषण-क्षमा
रसाद् विमानं समचालयाम ह ॥

५३

प्रश्नः- नवीन-वैज्ञानिक-दूरवीक्षण-
मुखानि यन्त्राणि विना ग्रह-स्थितिम् ।
अवेतवन्तो नु कथं पुरातनाः
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५४

उत्तरम्- सशङ्कुचक्रं घटिकां च यष्टिका-
मुखां समाश्रित्य पुराण-पद्धतिम् ।
विदुः स्म पूर्वे ग्रह-तारका-स्थितिं
भवन्त्यमी वेधगृहा हि साक्षिणः ॥

५४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नः- ग्रहादिकानामुदयास्त-कारणं
महीधरः स्वर्णमयोऽस्ति चेद् यदि ।
स उत्तरस्यां दिशि दृश्यते न किं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५५

उत्तरम्- बुधा मही-गोलक-नाभिमुत्तरां
वदन्ति हेमाद्रिमुदग्ध्रुवं तथा ।
इतो मही-वक्रतयाऽवरोधतः
परं न दृग्गोचरतामुपैति सा ॥

५५

प्रश्नः- नदेषु कुल्यासु वहत्सु वेगतः
समन्ततोऽप्यूर्जित-वारिणाऽब्धिना ।
कथं धरित्र्यास्त्वरितं न बूडनं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५६

उत्तरम्- जलं दिवो वर्षति सागरोत्थितं
वहत् पुनः सागरमेव याति तत् ।
न किञ्चिदत्र क्षयमेति नैधते
सदा तदाय-व्ययसाम्यमीक्षते ॥

५६

प्रश्नः- उपर्यधस्तुल्यमिदं नभस्तलं
परं फलानां स्खलतां तु वृन्ततः ।
गतिः कथं नोपरितः कदाचन
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

५७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- उपर्यधोऽनन्तमयेऽम्बरे कुत:
परं फलानां स्खलतां तु वृन्तत: ।
गति: सदा याऽस्ति वसुन्धरां प्रति
वसुन्धराया गुरुताऽत्र कारणम् ॥

५७

प्रश्न:- अनन्य-चित्तं जगतो निंभालने
यथोत्तरं संशय-वीचिरेधते ।
कथं शमो नेषदपीह लभ्यते
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

५८

उत्तरम्- जगन्त्यनन्तान्यमिताश्च हेतवो
लघिष्ठमास्माक-मनोविवेचनम् ।
अलब्धितोऽद्याऽप्यपदूषणाऽऽधृते:
समुत्थ-तर्कोऽप्यशमाय कल्पते ॥

५८

प्रश्न:- कृतावमूष्यां निगडेन बध्यते
ध्रुवं विदित्वेत्यपि बन्धनालये ।
जना: कथं हन्त पनीपतत्यहो
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

५९

उत्तरम्- सुदु:सहात् पुष्पशरादि-बाधना-
दहो रिपूणां छलजालतोऽथवा ।
अभूज्जय: कस्यचनाऽमुनेति वा
प्रयान्ति लोका: किल बन्धनालयम् ॥

५९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न:- उपार्जि यावद् धन-धान्य-वैभवं
दुरन्त-तृष्णा-लहरी तु तावती ।
प्रवर्धमानाऽखिल-जीवने कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

६०

उत्तरम्- दृढं प्रवृत्त: प्रथमं यतो जन:
प्रवृत्ति-सात्म्येन स कृष्यते तत: ।
व्यवस्थितेरित्यखिलेषु संभवात्
सदैव लोभं प्रति लाभ उत्सुक: ॥

६०

प्रश्न:- कलत्र-पुत्रादिकमत्र यत् तु तत्
कृते दिनानां कियताञ्च नाऽखिलम् ।
कथं विदित्वेत्यपि मुग्धता मुधा
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

६१

उत्तरम्- कृते दिनानां कियताञ्च नाऽस्म्यहं
परे तु लोका: सुख-साधनान्यपि ।
मदर्थमेवेति नृ-लक्षणं मत-
मसौ च तर्क: खलु मोह-कारणम् ॥

६१

प्रश्न:- प्रियाऽस्ति या यौवनके विलासिनी
वयोत्यये धैर्यविनाशि-डाकिनी ।
अहो कथं सैव बत प्रकुप्यति
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

६२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

उत्तरम्- अभीष्ट-तारुण्यसुखानुभूतये
भवेत् प्रिया सा तरुणी सुख-प्रदा ।
वयोत्यये कुञ्चितचर्म-भर्तरि
भवेद् विरक्ता विमनास्तु सुन्दरी ॥

६२

प्रश्नः- जनाः पुरोगा अनुगाश्च सर्वदा
भवन्त्यमी यत्र विभाति वैभवम् ।
जगत् परं वैभव-संक्षये कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

६३

उत्तरम्- ददीत किञ्चित् किमु मे धनादिकं
भवेयमानन्द-परायणस्ततः ।
जनो विमृश्येत्यखिलोऽनुधावति
धनव्यपाये विरमेच्च संस्तवात् ॥

६३

प्रश्नः- मृतोऽहमेष्याम्यसहाय इत्यहो
यथार्थ-बोधे हि वरीवृतत्यपि ।
प्रपञ्च-जात-ग्रहणं पुनः कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मनः ?॥

६४

उत्तरम्- वपुर्ध्रुवं शुष्यति निष्क्रियस्थितौ
मतामहांहो मृतिरात्म-हत्यया ।
अतो हि धार्या असवस्तु सर्वथा
प्रपञ्च आजन्म च गृह्य एव तत् ॥

६४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्न:- सदा वपुर्भङ्गुरमस्थिरं वय:
कृत-त्वर: काल इतिह संशय: ।
सुखे भृशासक्तिरहो वृथा कथं
किमेष गम्यो विषयोऽस्ति ते मन: ?॥

६५

उत्तरम्- जन: सतीषत्सुखलाभसाधने
भृशं सुखायैव समीहतेऽखिल: ।
अवाप्यते यद् बहु तत्तु सर्वत
उपेक्षमाणा जनता विलोक्यते ॥

६५

प्रश्न:- अहो ! अहं प्राप्तवती कुत: कुत-
स्तरङ्ग-सात्म्यादिति पूर्वमेव ह ।
मिलत्युपायादिह शान्ति-साधनं
कुतो, वदेषत्तु यथामतं मन: ? ॥

६६

उत्तरम्- मिलेज्जितायां तृषि शान्ति-साधनं
ध्रुवं तदेवाऽखिल-सिद्ध-साधनम् ।
अवेत-यावद्-विषयं ममाऽभवन्-
निहार्पितं तद्विषयं निवेदनम् ॥

६६

मन:- सवित्रि ! मन्निर्गमनादिदं त्वयि
पपात हा ! घोरमपार्थ-चिन्तनम् ।
अहं निवृत्तोऽन्तरतस्तु चापलं
किमस्ति पित्रा सशमं समं वस ॥

६७

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रश्नोत्तरीयं लघु काव्यमेतद्
हरिप्रसादाभिधपण्डितेन ।
अनूदितं संस्कृतवाचि तोषं
दधातु चित्ते सुरगी:प्रियाणाम् ॥

गुणाँश्च दोषाँश्च विविच्य सम्यक्
परीक्षका: स्वानुभवं वदन्तु ।
ब्रवीति वाणीं नयराज एतां
सप्तत्रिपूर्णध्रुव२०३७वैक्रमाब्दे ॥

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

खिलशर्म-राजीवलोचनजोशीस्मारकप्रतिष्ठानबाट प्रकाशित पुस्तकहरू

१. राजीवलोचन जोशी - डा. ईश्वर बराल

२. राजीवलोचन जोशी र कूटकाव्य - भरतराज पन्त

३. राजीवलोचन जोशी र केदारकल्प- नित्यराज पाण्डे

४. राजीवलोचनजोशीग्रन्थावली

५. राजीवलोचन जोशीका बराज्यू
दामोदर जोशी - प्रा. दिनेशराज पन्त

६. नयराज पन्त : जीवनी,
व्यक्तित्व र कृतित्व - अलका शर्मा (चालिसे)

७. श्लोकसंग्रह (गोर्खाभाषा)

८. हाम्रो उद्देश्य र कार्यप्रणाली - प्रा. नयराज पन्त

९. नयराजपन्तश्रद्धाञ्जलि - सम्पादक- पुष्कर लोहनी

१०. वुद्धिविनोद-प्रश्नावली र
त्यसको उत्तर - कविशिरोमणि लेखनाथ पौडयाल,
प्रा. नयराज पन्त,
प्रा. डा. हरिप्रसाद शर्मा आचार्य

११. नेपालको संक्षिप्त इतिहास - प्रा. तोत्रराज पाण्डेय,
प्रा. नयराज पन्त